

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено особливості використання інтелектуальної власності в діяльності вітчизняних підприємств. Виявлено основні тенденції цих процесів та визначено нагальні проблеми у сфері формування інституту інтелектуальної власності в Україні. Запропоновано основні напрямки ефективного використання інтелектуальної власності підприємств.

The peculiarities of using of intellectual property in the activity of national enterprises are investigated in the article. The basic trends of these processes and immediate problems in the formation of the Institute of Intellectual Property in Ukraine are founded. The basic directions of the effective use of intellectual property of companies are proposed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах ринкової економіки надзвичайно важливого значення набуває ефективне використання інтелектуальної власності підприємства як чинника підвищення його конкурентоспроможності на основі інноваційного розвитку та одержання конкурентних переваг.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питанням використання інтелектуальної власності підприємства присвячено наукові дослідження таких авторів, як В. Д. Базилевича, Ю. М. Кузнецова, П. Т. Бубенко, В. П. Тодосійчука, А. Ю. Шатранова, П. М. Цибульова В. П. Чеботарьова, В. Г. Зінова, М. П. Войнаренко, Н. А. Пономарьова та інших. У дослідженнях цих авторів розглянуто теоретичні аспекти сутності інтелектуальної власності (ІВ) та особливості управління ІВ підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність досліджень щодо використання інтелектуальної власності підприємств на сьогодні недостатньо розглянуто проблеми та напрямки ефективного використання інтелектуальної власності підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення проблем використання інтелектуальної власності на вітчизняних підприємствах та напрямків їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтелектуальна власність є результатом інтелектуальної та творчої діяльності. Об'єктом ІВ є нематеріальні носії, у яких реалізовані результати творчості. Відповідно до Цивільного кодексу України (кн. 4, ст. 420) до об'єктів права інтелектуальної власності належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компоновання (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці [1].

Світовий досвід свідчить про те, що сьогодні тільки ті підприємства, які активно впроваджують інновації та створюють об'єкти ІВ мають високий конкурентний рівень та перспективи подальшого розвитку. Тому в кризових умовах вітчизняної економіки та відкритості ринку, з врахуванням тенденцій до індивідуалізації товарів та послуг, вагомим чинником для забезпечення конкурентних позицій є створення унікальних розробок та технологій і забезпечення права власності на них.

Однак аналіз діяльності вітчизняних підприємств свідчить про недостатнє використання об'єктів ІВ. В табл. 1 відображено результати впровадження інновацій на промислових підприємствах України [2].

Таблиця 1

Впровадження інновацій на промислових підприємствах України

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації. %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігачі	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3

Аналіз даних табл. 1 свідчить про незначне збільшення питомої ваги підприємств, які впроваджували інновації. Негативними тенденціями є зниження кількості нових технологічних процесів та питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової. В табл. 2 відображено інноваційну активність вітчизняних підприємств протягом останніх років [2].

Таблиця 2

Інноваційна активність підприємств в Україні

Роки	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями	Загальна сума витрат	У тому числі за напрямками			
			дослідження і розробки	придбання інших зовнішніх знань	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	інші витрати
		%	млн. грн.			
2009	12,8	7949,9	846,7	115,9	4974,7	2012,6
2010	13,8	8045,5	996,4	141,6	5051,7	1855,8
2011	16,2	14333,9	1079,9	324,7	10489,1	2440,2
2012	17,4	11480,6	1196,3	47,0	8051,8	2185,5
2013	16,8	9562,6	1638,5	87,0	5546,3	2290,9

Аналіз даних табл. 2 свідчить про те, що незважаючи на збільшення питомої ваги вітчизняних підприємств, які займалися інноваціями, зменшується загальна сума витрат на інновації, у тому числі, витрати на придбання інших зовнішніх знань та машин, обладнання та програмного забезпечення. Ці дані також свідчать про те, що внаслідок відсутності

коштів, підприємства фінансують власні дослідження та розробки. Вважаємо, що такі тенденції не можна трактувати однозначно. Оскільки у багатьох вітчизняних підприємств відсутній необхідний рівень забезпечення інноваційних досліджень та розробок (кадровий, технічний, дослідний та ін.), що може свідчити про зниження рівня і якості інноваційної діяльності підприємств та відсутності активного обміну інтелектуальною власністю між підприємствами.

Незважаючи на все більшу актуалізацію ефективного управління інтелектуальною власністю в економічно розвинених країнах та збільшення ролі нематеріальних активів, у вітчизняному економічному просторі, на нашу думку, лише незначна кількість підприємств дійсно розглядають інтелектуальну власність як потенціал майбутнього розвитку. Таке положення проілюстровано в табл. 3 [3, с.45].

Таблиця 3

Надходження заявок на винаходи і корисні моделі за січень-вересень 2010–2014 років в пріоритетних галузях промисловості України

Галузі	Одиниць					в % до загальної кількості				
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
Добувна промисловість	18	18	25	19	9	0,3	0,3	0,4	0,3	0,2
Харчова промисловість	45	19	12	11	8	0,8	0,3	0,2	0,2	0,1
Хімічне виробництво	28	18	14	21	18	0,5	0,3	0,2	0,4	0,3
Металургія та виробництво готових металевих виробів	73	71	79	75	30	1,2	1,2	1,3	1,3	0,5
Виробництво машин та устаткування	87	89	89	82	56	1,5	1,5	1,5	1,5	1,0
Виробництво електричного та електронного устаткування	23	37	33	22	42	0,4	0,6	0,6	0,4	0,8
Виробництво транспортного устаткування	23	19	22	20	16	0,4	0,3	0,4	0,4	0,3
Всього	297	271	274	250	179	5,1	4,5	4,6	4,5	3,2

Аналіз даних табл. 3 свідчить про зниження протягом досліджуваного періоду кількості надходження заявок на винаходи і корисні моделі за січень-вересень 2010–2014 років в пріоритетних галузях промисловості України як за окремими галузями, так і в цілому. Ця тенденція зберігається як в абсолютному, так і відносному виразі та свідчить про негативні тенденції щодо використання об'єктів інтелектуальної власності на вітчизняних підприємствах.

Інтелектуальній власності притаманна специфічна особливість – її об'єктами є нематеріальні речі. Проте, незважаючи на специфічну (нематеріальну) форму об'єктів інтелектуальної власності, їх можна купити, продати та орендувати, застрахувати або

використати як заставу. Також як і матеріальні ресурси, ІВ можливо втратити або ліквідувати при необережному або неуважному догляді [4, с.177].

Як справедливо зазначає автор роботи [5], створення та впровадження об'єктів ІВ у виробництво передбачає передусім наявність значної кількості вільних грошових коштів на реалізацію інноваційних проектів. Якщо ж у підприємства недостатньо власних коштів, або джерел їх надходження для подальшої реалізації інноваційного проекту, основним шляхом отримання прибутку від використання інтелектуальної власності стає продаж або передача прав на використання об'єктів інтелектуальної власності іншим юридичним чи фізичним особам. Основними формами такої передачі є:

- ліцензійна угода;
- лізингова угода;
- договір комерційної франшизи.

Найбільш поширеним у світовій практиці є заключення ліцензійної угоди на використання об'єктів інтелектуальної власності. В Україні також цей напрямок є найвідомішим. Разом з тим, на нашу думку, обмеженість вільних фінансових коштів вітчизняних підприємств, що посилилась останнім часом, буде сприяти розвитку також і інших сучасних методів поширення та обміну об'єктів інтелектуальної власності.

Все більшого поширення у світовій практиці набуває лізинг інтелектуальної власності, який дозволяє правовласнику ІВ одержувати прибуток у вигляді лізингових платежів за користування переданим ним правом іншій юридичній особі. Правовласник ІВ таким чином компенсує витрати на створення таких об'єктів. Підприємець, що придбав права користування ІВ отримує нову технологію, нову продукцію, торгову марку, комерційне найменування тощо. Тому така угода є привабливою для обох сторін. Відповідно за договором комерційної франшизи підприємству надається можливість отримати вже розроблену систему ведення певної діяльності. Тому в обмін на отримання прав користування одержувач франшизи виплачує роялті та одноразову виплату, і при цьому зобов'язується дотримуватись певних правил підприємницької діяльності для підтримки репутації власника торговельної марки [5].

Важливою передумовою для активізації ефективного використання ІВ є створення відповідного законодавчого базису. Сьогодні в Україні законодавство у сфері інтелектуальної власності представлено такими Законами України: «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про авторське право і суміжні права», «Про захист економічної конкуренції», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаних з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування». Разом з тим, наявність такої кількості різнобічних законів не гарантує і не спонукає підприємства до ефективного використання ІВ.

Дослідники у сфері інтелектуальної власності зазначають наявність низки недоліків у сфері формування інституту інтелектуальної власності в Україні [6; 7; 8]. Узагальнюючи їхні дослідження можна виділити, на наш погляд, такі основні проблеми:

- недосконалість вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав власності на ІВ;
- відсутність дієвої системи захисту прав та притягнення за порушення прав ІВ;
- установлення прав власності на результати науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), що фінансуються за рахунок державного бюджету або через державні заклади;
- відсутність ефективного механізму оцінки вартості об'єктів ІВ;
- недосконала система обліку об'єктів ІВ;
- відсутність мотиваційного механізму створення об'єктів ІВ;
- проблеми, пов'язані з комерціалізацією об'єктів інтелектуальної власності;
- недоліки, пов'язані з інформаційним забезпеченням щодо створення та поширення ІВ;

- складна та тривала бюрократична процедура оформлення прав на об'єкти ІВ;
- практична відсутність механізму трансферу технологій за кордон.

Проаналізувавши запропоновані деякими дослідниками шляхи подолання проблем у сфері використання об'єктів ІВ [9; 10; 11] та визначивши основні пріоритетні тенденції розвитку вітчизняної економіки, на нашу думку, до основних напрямків вирішення зазначених проблем необхідно віднести:

1. Створення комплексної системи державної підтримки винахідництва, новаторства та творчої інтелектуальної праці. Необхідно, на наш погляд, залучити до цього процесу як державні установи, відповідальні за цю сферу діяльності, так і громадські організації, які сприяють популяризації винахідницької діяльності та надають винахідникам і раціоналізаторам кваліфіковані послуги з питань правової охорони, використання та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.
2. Удосконалення вітчизняного законодавства у сфері інтелектуальної власності з урахуванням кращого світового нормативного та законодавчого досвіду. Подолання невідповідності та протиріччя окремих законодавчих та нормативних актів.
3. Побудову дієвої системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Відсутність такої системи, на нашу думку, спотворює відношення як підприємців, так і населення до права власності на об'єкти ІВ та перешкоджає побудові в Україні моральних, етичних та ментальних засад цивілізованого європейського суспільства.
4. Державну підтримку громадських організацій з питань охорони прав інтелектуальної власності.
5. Формування чіткого правового механізму з установами прав власності на результати НДДКР, що фінансуються за рахунок державного бюджету або через державні заклади.
6. Створення ефективного механізму оцінки вартості об'єктів ІВ та нормативне забезпечення оцінки вартості нематеріальних активів. Відсутність комплексної оцінки не дозволяє у повному обсязі визначити прибутковість придбання та створення ІВ.
7. Удосконалення системи обліку об'єктів ІВ. Відсутність на підприємствах належної системи обліку ІВ породжує недбалість та перешкоджає формуванню сприятливого творчого клімату в колективах підприємств.
8. Побудову дієвого мотиваційного механізму створення об'єктів ІВ є сьогодні важливим напрямком активізації колективів підприємств щодо створення та ефективного використання об'єктів ІВ. Відсутність матеріальних та моральних стимулів породжує на підприємстві апатичність, байдужість та незацікавленість у результатах праці. Вважаємо, що дієва підтримка ноу-хау та раціоналізаторських пропозицій, спонукає колективи підприємств до плідної праці та творчого відношення до своїх функціональних обов'язків.
9. Сприяння на державному рівні процесам комерціалізації інтелектуальної власності. Прийняття законодавчих та нормативних актів щодо поширення сучасних форм використання об'єктів ІВ: передача ліцензій, лізингові угоди, франчайзинг, угоди комерційної франшизи, опціонні угоди та ін.
10. Побудову системи інформаційного забезпечення щодо створення та поширення ІВ, сприяння розвитку патентно-інформаційної бази. Відсутність достатньої інформації гальмує процеси поширення та обміну ІВ.
11. Спрощення процедури оформлення прав на об'єкти ІВ та скасування кількості бюрократичних рівнів у проходженні цих процесів.
12. Формування дієвого механізму трансферу технологій за кордон та сприяння підприємствам, що здійснюють таку діяльність.

Висновки і перспективи подальших розробок. Дослідження особливостей використання об'єктів інтелектуальної власності на вітчизняних підприємствах показало необхідність формування інституту інтелектуальної власності в Україні. Аналіз статистичних даних в динаміці останніх років показав, що спостерігаються негативні тенденції на вітчизняних підприємствах, які проявляються у зниженні кількості нових

технологічних процесів та питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової; зменшується загальна сума витрат на інновації, у тому числі, витрати на придбання інших зовнішніх знань і придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. Визначені основні недоліки у сфері формування інституту інтелектуальної власності в Україні. Обґрунтовані основні напрямки вирішення виділених проблем, а саме: побудова комплексної системи державної підтримки винахідництва, новаторства та творчої інтелектуальної праці; удосконалення вітчизняного законодавства у сфері інтелектуальної власності з урахуванням кращого світового досвіду; побудова дієвої системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності; державна підтримка громадських організацій з питань охорони прав інтелектуальної власності; створення ефективного механізму оцінки вартості об'єктів ІВ; удосконалення системи обліку об'єктів ІВ; побудова дієвого мотиваційного механізму створення об'єктів ІВ; сприяння на державному рівні процесам комерціалізації інтелектуальної власності; створення системи інформаційного забезпечення щодо створення та поширення ІВ та ін.

Перспективи подальших розробок пов'язані з дослідженням основ управління інтелектуальною власністю підприємств та удосконаленням методичних підходів щодо оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доп. на 25 серпня 2010 року. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 260 с.
2. Державна служба статистики в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
3. Промислова власність в цифрах. Показники діяльності Держслужби інтелектуальної власності України та ДП «Український інститут промислової власності» за 9 місяців 1914 року. – К., 2014. – С. 45.
4. Вачевський М. В. Джерела патентної документації та патентних описів до об'єктів інтелектуальної власності / М. В. Вачевський // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 8 (38). – С. 105–114.
5. Крикун Н. О. Теоретичні аспекти використання комерціалізації інтелектуальної власності [Електронний ресурс] / Н. О. Крикун. – Режим доступу: http://rusnauka.com/27_NNM_2009/Economics/52998.doc.htm
6. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: підруч. / В. Д. Базилевич. – К.: Знання, 2006. – 432 с.
7. Ястремська О. М. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / О. М. Ястремська, Д. О. Ріпка. – Х.: ХНЕУ, 2010. – 280 с.
8. Сімсон О. Е. Інноваційне і креативне право: право знань і творчості: монографія / О. Е. Сімсон. – К.: Ін Юре, 2006. – 264 с.
9. Ястремська О. О. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / О. О. Ястремська. – Х.: ХНЕУ, 2013. – 124 с.
10. Федулова Л. Стратегія управління інтелектуальною власністю в умовах інноваційної економіки [Електронний ресурс] / Л. Федулова. – Режим доступу: www.personal.in.ua/article.php?id=399.
11. Цибульов П. М. Управління інтелектуальною власністю: монографія / [П. М. Цибульов, В. П. Чеботарьов, В. Г. Зінов, Ю. Суїні; за ред. П. М. Цибульова]. – К.: К.І.С., 2010. – 448 с.